

GELENEKSEL YORUBA DİNİNDE YAYGIN
ORİŞALAR: TANRISAL VARLIKLAR
THE COMMON ORISHAS IN THE TRADITIONAL
YORUBA RELIGION: THE DIVINE BEINGS

CANAN SEYFELİ* & ELİF KUL**

*[Prof. Dr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD.

Faculty Member, PhD., Dicle University, Faculty of Divinity,

Department of Philosophy and Religious Studies

cseyfeli@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-3379-2812>

**[Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Graduate Student, Dicle University, Institute of Social Sciences

elif.kull@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6808-8542>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Ekim/October 2019 Kabul Tarihi / Accepted: 09 Aralık/December 2019

Yayın Tarihi / Published: 16 Aralık/December 2019Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Yıl / Year: 2019 Sayı – Issue: 47 Sayfa / Pages: 93-121

Atf/Cite as: Seyfeli, Canan, Kul, Elif. "Geleneksel Yoruba Dininde Yaygın Orışalar: Tanrısallık Varlıklar-The Common Orishas in the Traditional Yoruba Religion: The Divine Beings". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity* 47 (Aralık-December 2019): 93-121. <https://doi.org/10.17120/omuifd.631893>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Geleneksel Yoruba Dininde Yaygın Orişalar: Tanrısal Varlıklar

Öz: Makalenin konusu, geleneksel Yoruba dininde yaygın Orişalardır. Orişalar tanrısal varlıklardır. İnsanlar ile tanrısal âlem ve Olodumare arasında aracı konumundadırlar. Eksik, sınırlı ve tabii olanlardır. İnsana benzer özellikler taşırlar. Yaygın Orişalar, mitolojide görevleri ve özellikleriyle önemli noktada duran ve gündelik yaşamda etkisini, gücünü ve güncelliğini koruyan Orişalardır. Bunlar Obatala, Eşu, Oşun, Şango, Orunmila, Oduduva ve Ogun'dur. Su Orişası Oşun bir doğa gücünün, Oduduva ise bir atasal ruhun dönüşümüdür. Şango hem tanrısallaşmış ata ruhu hem de doğal bir güçtür. Diğer dördü ise yaratılıştan beri var olan primordiyal Orişalara örnektir. Obatala insanı şekillendirerek yeryüzü hayatını başlatandır. Eşu, kâhinlik ve insanlar ile Orişalar arasında elçilik yapar. Orunmila Tanrısal âlemlerle kurulan ilişkide bilgeliğiyle insana yol gösterir. Ogun, savaş ve demir Orişasıdır, gücü ve enerjisiyle insana kendini koruma gücü verir. Oduduva Yorubaların en kutsal mekânı olan İle-İfe'de kurulan insan yaşamının ve krallığın devamını simgeler. Şango büyük savaşçı, bitki bilimci ve cesaret verendir. Oşun ise insanlığın koruyucusu, kurtarıcısı veya eğiticisidir.

Anahtar Sözcükler: Geleneksel Yoruba Dini, Orişalar, Olodumare, Obatala, Oduduva

The Common Orishas in the Traditional Yoruba Religion: the Divine Beings

Abstract: The subject of the article is the common Orishas in the traditional Yoruba religion. Orishas are divine beings. They are mediators between humans and the divine realm and especially the Supreme God Olodumare. They are deficient, limited and connected. They have human-like characteristics. The common Orishas are at an important point with their duties and features in mythology. They are also the Orishas who maintain their influence, power and timeliness in the daily life of the Yorubas. These are Obatala, Eshu, Oshun, Shango, Orunmila, Oduduva and Ogun. While river water Orisha Oshun is the force of nature, Oduduva is the ancestral spirit and Shango is both a divine ancestral spirit and a natural force. The other four are examples of primordial Orishas that have existed since the creation. Obatala is the initiator of earth life by shaping human beings. Eshu is a seer and a messenger between the people and the Orishas. Orunmila guides man through his wisdom in the relationship with the divine realm. Ogun, in relation to war and the iron tools of war, raises the power of man to protect himself. Oduduva symbolizes the continuity of the kingdom and human life established in Ile-Ife that is the holiest city of Yorubas. Shango is the great warrior, herbalist, and courageous. Oshun is the protector, savior or educator of humanity.

Keywords: Traditional Yoruba Religion, Orishas, Olodumare, Obatala, Oduduwa

Giriş

Çalışmanın konusu Geleneksel Yoruba dininde yaygın Orişalardır. Orişa, tanrısallığın tanrısallık varlığı olup mitolojide yaratılıştaki etkin olanları ve/veya Yorubaların gündelik hayatında yaygın olanları vardır. Orişalar bireysel ve sosyal anlamda insan hayatında öneme sahiptir. Kişi gündelik yaşamında ritüelleri uygularken çoğunlukla kendi tuttuğu Orişası vasıtasıyla tanrısallıkla iletişim kurar. Sosyal anlamda mitolojideki konumu gereği bazı şehirler çok fazla Orişaya, festivallere ve ritüellere sahiptir.¹ Orişalarla ilgili inanç ve uygulamalar mitolojinin insan hayatında somutlaşmasıdır.

Mitolojide Orişaların sayısı ile ilgili 201, 401, 600 veya 1700 gibi ifadeler vardır.² Bunlar çokluk ifadeleridir. Mitolojide öne çıkanların önemli kısmı Yorubaların hayatında da merkezi konumdadırlar. İsmine fazla rastlanan Orişalar: Aganju, Ajaka, Ayra (Ara), Babalu-Aye (Obaluaye), Egungun, Erinle, Eşu, İbeji, İroko, İya-Nla, Logun-Ode (Logunede), Moremi, Nana, Oba, Obatala, Oduduwa, Ogun, Oke, Oko, Olokun, Olumo, Oranyan, Oronsen (Ovo), Orunmila, Ori, Osanyin, Oşosi, Oşun, Oşunmare (Osumare), Otin, Oyanşa (İyanşan, Oya), Şango, Yemoja ve Yeva'dır.

Bazı araştırmacılar Orişaları tasnif ederler veya önemli olanı vurgularlar. Yaratmada biçimlendirici Obatala, bilge İfa (Orunmila) ve haberci Eşu üçlemesi bunlardandır. Orijinal Yoruba hikâyelerinde geçen bu Orişaların daha önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.³ Bazı tasniflerde türleri, mitlerde çok anlatılmaları ve müdavimlerinin çok olmasından

¹ Jacob K. Olupona, "Orisa Osun: Yoruba Sacred Kingship and Civil Religion in Osogba, Nigeria", *Osun across the Waters*, ed. Joseph M. Murphy - Mei-Mei Sanford (Indiana: Indiana University Press, 2001), 48.

² Ushe Mike Ushe, "God, Divinities and Ancestors in African Traditional Religious Thought", *Igwebuike: An African Journal of Arts and Humanities* 3/4 (2017): 166, 168.

³ Marcus Louis Harvey, "Deity from a Python, Earth from a Hen, Humankind from Mystery: Narrative and Knowledge in Yorubá Cosmology", *Estudos de Religião* 29/2 (2015): 257.

hareket edilmiştir. Hiyerarşinin tepesine önemli güçleri ve güncel olanlar yerleştirilmiştir.

Yoruba dini sistemini inceleyen Dopamu, Orişaların Yüce Varlığın karakterini aldıklarını, O'ndan türediklerini, evrenin teokratik idaresinde O'nun vekili olduklarını söylemiştir. Dolayısıyla bu sistemde rol oynayan Orişalar olarak da Obatala, Orunmila, Şango, Obaluvaye, Oşun, Oya, Yemoja, Eşu, Oşanyin, Erinle ve İbeji'den bahsetmiştir.⁴

Orişalar hayatta mitolojideki özellikleriyle rol oynarlar ve Yoruba dini sisteminin tamamlayıcı unsurlarıdır. Yaygın Orişalar evreni ve insanı oluşturan, insan-Yüce Tanrı ilişkisini kuran, koruyan, bilgelik sağlayan, siyasi yönetimde etkili olan, savaş gücü veren gibi özelliklere sahip olanlardır. Yaygın Orişaların başında Yorubaların en fazla prestij gösterdiği Obatala, Eşu, Oşun, Şango, Orunmila, Oduduva ve Ogun'dur. Çalışmada bunlar sırasıyla incelenmiştir.

96

OMÜİFD

1. Obatala: İnsanı Şekillendiren Orişa

Obatala (Ozala, Orixala) en yaşlı Orişa kabul edilir. Terim olarak "oba=kral" ve "tala=renksiz kumaş" kelimelerinden oluşur. O, *Obatiàlà* "muazzam kral" ve *Obatiónla* "beyaz giysili kral" ve beyaz giysilerin kralı şeklinde tanımlanır.⁵ Bazı araştırmacılara göre Obatala (Orişa-Nla) Olodumare'den sonra en üstün varlıktır.⁶ Bazılarına göre baş Orişadır. Idowu'ya göre, Olodumare'nin imgesi ve sembolüdür.⁷ Yorubalar onu "tanrının oğlu ve güçle kazanılmış vekili ve kraliyet soyunun otoritesi" şeklinde tanımlarlar.⁸

⁴ Ade Dopamu, "The Yoruba Religious System", *Africa Update* 6/3 (1999): 6-11.

⁵ E. Bolaji Idowu, *Olodumare: God In Yoruba Belief* (London: Longmans, 1962), 71; Ibram H. Rogers, "Obatala", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 471.

⁶ Muzi-Pasi E. Shumba, *Structures and Ideas in Soyinka's Madmen and Specialists* (A Thesis for the Degree of Master of Arts, Departman of Drama, University of Alberta, 1973), 32.

⁷ Idowu, *Olodumare*, 71.

⁸ Ushe, "God, Divinities and Ancestors", 167.

Yaratılış mitinde Olodumare Obatala'yı yedinci/son günde çağırır. Olodumare, önünde secdeye kapanan Obatala'yı överek insanı biçimlendirme görevine layık olduğunu belirtir. Sonra ondan güçlü, çalışkan ve mutlu insanlar; güzel, zarif ve becerikli kadınlar yapmasını ister. Yeteneğini herkesin yararına ve Olodumare'nin gücünün görkemi için kullanmasını söyler. O'na hemen yuttuğu sanat yeteneği (*ona*) kapsülü ve kireçtaşı madenlerini kontrol gücü, beyaza boyanmış ahşap ve taş heykeller verir. Obatala stüdyosunu kurarak kilden insanlar şekillendirmeye başlar. Yaptıklarını Olodumare'ye gösterdiğinde onu onaylar. Böylece yerin ve göğün yaratılışı tamamlanmış olur.⁹

Obatala'nın şekillendirdiği insanlar Obatala'nın mükemmel olması gibi kusurlu ve eksiktir. İnsanlarda fiziksel ve duygusal zayıflıklar vardır ve Orişalara tamamen güvenirlir. Bu insanlar yalancılar, hırsızlar, katiller, zina yapanlar, borçlular ve serserilerin safındandırlar.¹⁰ Bunlar, beşeri özelliklere sahip Orişaların Olodumare'den farklarını da ortaya koyar.

"Altın Zincir" isimli başka bir mitte Obatala altın zincirle göksel âlemden yeryüzündeki suya iner, suda yansıyan kendi şekline benzer insanları çamurdan şekillendirir. Sonra susar, palmiye şarabı içerek sarhoş olur. Sarhoşken şekillendirdiği insanların gözleri, bacakları gibi uzuvları eksik olur. Ancak o güzel olduklarını düşünür.¹¹ Başka bir mitte Orişalarla yeryüzüne inen Obatala sarhoşken Olodumare'nin verdiği kumu ve salyangoz kabuğunu suyun üzerinde kara oluşmayacak şekilde boşaltır. Bu, insanların balık gibi suda yüzeceği hatalı bir biçimlendirme-

⁹ *Bibeli Bible of Yoruba People Children of The Good Morning* (The University of African Art Press Electronic Book Media, 2007), 12-14.

¹⁰ *Bibeli*, 15.

¹¹ David A. Anderson/Sankofa, "The Golden Chain", *Creation Stories from around the World Encapsulations of some traditional stories explaining the origin of the Earth, its life, and its peoples*, thk. Bruce Railsback, Word Edition (University of Georgia, 2000), 23-24, <http://www.gly.uga.edu/railsback/CS/CSIndex.html>; Virginia Hamilton, *In the Beginning: Creation Stories from Around The World* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1988), 73-77.

dir. Fakat Oduduva yetişir, engeller ve sadık Orişalarla oluşturulan yüzünde insan yaşamı başlar.¹²

Obatala yaratılış Orişası figürüyle Batı Afrika halklarının çoğunda sahiplenilir. Onun mitolojideki özellikleri Yoruba inançları ve uygulamalarında somutlaşır, hayata uyarlanır. Ancak, Obatala asıl yaratıcı olarak kabul edilemez. Çünkü insanın ruhunu ve bedenini vareden o değildir, görevi sadece şekillendirmektir. Olodumare ise Orişalara güç, şekillendirilmiş insana ruh ve canlılık veren gerçek Tanrı'dır. Bu, Orişaların noksanlıklarıyla ilgilidir.

Yorubalarda bazı Obatala dualarında onun mitlerde geçen özelliklerine göndermelerde bulunulur. Bazıları; *Oluwa Aiye* (Yerin Efendisi), *Alabalase* (kutsal otoriteye sahip), *Baba Arugbo* (yaşlı adam), *Alamo Re Re* (çocukların içinde kana dönüşen), *O Ho Ho* (gülüşün babası) ve *Baba Araye* (insanlığın babası) gibi deyimlerdir. Mitlerde Obatala, Olodumare'nin habercisi ve O'nunla doğrudan iletişime geçen tek İrunmole'dir. Obatala, ruhun bulunduğu insan başının ve ruhun sahibi diye tanımlanır. Yaratılıştaki insanı şekillendiren oysa da Olorun insanı canlandıran yaşam soluğunu üfleyendir.¹³

Şekillendirdiği ilk insanı Olodumare'ye sunduğu için Obatala'ya "*Ajalaalamo, morimoriti'nmoriomotuntun*" (yeni doğan çocukların başlarını şekillendiren Ajala) denir. Ajala, mitolojide Obatala'nın yardımcısıdır. Temel özelliği yetenekli ve itaatkâr bir heykeltıraş olarak insan kafasını şekillendirmesidir. Vücudun geri kalanını ise birlikte yaparlar.¹⁴

Bir mitte Obatala, İle-İfe'de yaratılışı tamamlayan Oduduva'nın kurduğu krallığı ele geçirmek için maskeyle kötü ruhların kılığına giren Ig-bolarla birlikte gece baskınları düzenler. Burada Obatala'nın kibir ve kıskançlık gibi beşeri duygular taşıyabileceği anlaşılmaktadır. Ancak, maskeyle asıl gerçekliğini örtmesi iyi olduğunu gösterir. O sarhoşken insanla-

¹² *Bibeli*, 29-30.

¹³ Rogers, "Obatala", 470.

¹⁴ *Bibeli*, 36.

rı eksik şekillendirdiğinde Olorun kızar ve çalışırken şarap içmeyi yasaklar. Obatala pişmanlık ve utangaçlıkla “*eni Orişá*” veya “Obatala’nın insanları” olarak çağırılan özürlü insanların Orişası veya babası olmaya yemin eder.¹⁵ Bazı Yoruba hikâyelerine göre Obatala’nın insanları, yani albino hastaları (*afin*), cüceler (*irara*), kamburlar (*asuke*), sakatlar (*aro*) ve dilsizler (*odi*) kutsal kılınmak için böyle yaratılmışlardır, günahkâr,¹⁶ değersiz veya dışlanmış değerlerdir. Obatala özürlülerin özel Orişasıdır ve ona palmiye şarabı, yağ veya tuz sunulmaz, yani tabudur.

Obatala’nın rengi beyazdır, beyaz giyinir ve beyaz giyinenlerin babası kabul edilir. Onun adanmışları da beyaz giyinirler. Obatala beyaz giyinenlerin kralı olarak tanımlanır ve Yoruba sözlerinde, dualarda mitolojideki gibi beyaz giyinmiş olarak tasvir edilir:

“Obatala, Ejibgo’nun güçlü kralı”
 “Duruşmada sessiz, sakin bir yargıç.”
 “Her günü bir bayram olan kral.”
 “Parlak beyaz kumaş sahibi”
 “Cennetin konağına giden zincirin sahibi”
 “O gerçeği söyleyenlerin arkasında durur.”
 “Özürlülerin koruyucusudur.”
 “Oşagiyan, hoş sakallı bir savaşçı.”
 “O iki yüz uygarlaştıran geleneği yaratmak için uyanır,”
 “*Opasoro* denen asayı taşıyan, İfon Kralı.”
 “Oşanla beyaz giysimi bana bağışla!”
 “O giysileri beyazlaştırır.”
 “Bir tahıl ambarı kadar uzun, bir tepe kadar uzun.”
 “Ajağuna, kurtar beni!”
 “Beyaz demir bir asaya dayanmış kral.”¹⁷
 Onu beyaz kral diye niteleyerek anlatan bir halk şiiri ise şöyledir:
 “Obatala, beyaz Obadır (kral).”
 “O derin gülenlerin babasıdır.”
 “O *harmattan* (tozlu, kuru kara rüzgâr) kadar beyazdır.”

¹⁵ Rogers, “Obatala”, 471.

¹⁶ Idowu, *Olodumare*, 71; Boluwatife M. Akinroa - Rotimi O. Fasan, “Obatala’s Children: Marginal Figures in Third Generation Nigerian Fiction”, *International Academic Journal of Humanities* 3/11 (2016): 83.

¹⁷ Rogers, “Obatala”, 471.

- “Obatala çocuğun kanını değiştirir.”
 “Kızdığı zaman çocuklarda deformeye sebep olan nazik tanrıdır.”
 “Obatala Olodumare gibi insanları öldürebilir.”
 “Obatala, Obatase, otoriteyle birlikte olandır.”
 “Obatala bana kambur bir çocuk verme.”
 “Bana sağlıklı çocuklar ver.”¹⁸

Obatala, beyaz parlak elbiseler, beyaz çiçekler, beyaz deniz kabukları, beyaz boncuklar, gümüş para ve mücevher yanında beyaz tavuk, beyaz salyangoz, beyaz kavun çorbası, dövülmüş tatlı patates ve *eko* gibi beyaz yiyecekler sunularak onurlandırılır.¹⁹ Obatala'nın karite yağında kızarmış salyangoz, pişmiş beyaz mısır (*egboo*), beyaz kola fıstığı (*obi ifin*) veya acı kola (*orogbo*) sunularını beğendiğine inanılır.²⁰

2. Eşu: Kâhin, Elçi ve Aracı

Eşu (Elegbara, Elegba), haberci Orişadır. Ritüellerde insanların Orişalarla kurdukları ilişkide kâhin ve habercidir. Eşu tanrısal elçi, şansın hilekar Orişası, belirsizlik ilkesi ve kaderin özüdür.²¹

Eşu, yaratılıştaki Olodumare'nin çağırıldığı ilk Orişadır. Gelir ve O'nun önünde secdeye varan Eşu sonsuz kral diye yüceltir. Olodumare, Eşu'ya *aşenin* (kutsal enerji) gücünü verir ve *aşeyle* gücümü göstereceksin, istediğin olacak, şimdi git, yeteneğini herkesin yararına ve gücümün görke mi için kullan der. Ardından Eşu'ya şevkle yuttuğu *aşe* kapsülünü verir. Ayrıca, yontma ahşap figürler, deniz kabukları, boncuklar, kemikler ve değerli taşlar; deniz kabuklarıyla bezenmiş kalın örgülü bir bluz, ahşap heykeller ve kavşaklara yerleştirilen her şeye hakim olma gücü verir.²²

Eşu, karmaşık bir kişilikte anlatılır. Kişiliğini temsil eden figürler arasında yakalanması zor anlamında bukalemun veya belirsiz kişiliğine

¹⁸ J. Pemberton, “A Cluster of Sacred Symbols: Orisha Worship among The Igbomina Yoruba of Ila-Orangun”, *History of Religion* 17/1 (1997): 10.

¹⁹ Rogers, “Obatala”, 471.

²⁰ J. Omosade Awolalu, “Yoruba Sacrificial Practice”, *Journal of Religion in Africa* 5/2 (1973): 86.

²¹ Femi Euba, “Esu, Elegba”, *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 245.

²² *Bibeli*, 4-5.

vurgu yapan uğursuz/ölümcül sözleri vardır. Bu tür karakteristik özelliklerine *oriki* adı verilen²³ isimlere övgü ilahilerinde de karşılaşılır.²⁴

Orişalar, görünen alemle görünmeyen alem arasındaki iletişimi sağlarken, Eşu insanlarla Orişalar arasındaki aracılık özelliğini de taşır. Bu, Olodumare'yle karşılaştırılmalarını gerektirir. Idowu, her Orişanın Tanrı'nın farklı özellikleriyle donatıldığını söyler. Örneğin Şango ve Ogun Olodumare'nin gazabını, Orunmila bilgeliğini ve Obatala ve Oduduva yaratıcı yeteneklerini temsil ederler. Balogun, temsil etmeyi bedenlenme olarak algılamıştır.²⁵ Oysa kaynağı Idowu, Orişa-Nla'nın ve Orunmila'nın bahsi geçen konularda Olodumare'nin vekili olduklarını eklemiştir.²⁶ Eşu'ysa kutsal *aşeyle* insanla ilişkilerinde Orişalar arasında dalavereci, ama haberci ve aracı kimliğiyle Olodumare'nin vekilidir. Eşu'nun görevi sunuları Orişalara götürmek²⁷ ve yasak ve emirleri onlardan insanlara getirmektir. O, Yoruba dininin ve İfa kehanet sisteminin işleminde temel çarktır. Kahinlik özelliğiyle Yoruba rahibi *babalavonun* kehanet tepsinde açık şekilde vardır. Onun ayinlerde/ritüellerde insanla Tanrı arasında oynamayı seven hilekar özelliği kehanetin bilinemezliği, iyi-kötü yönünde gelişebilmesiyle alakalıdır. Bu ikili yönüne, kılık değiştirme ve zıtlıkların ustası olmasına yüzünün yarısını siyaha yarısını beyaza boyamayı sevmesi örnek verilebilir. Böylece kehanette bulunanlar onun zıt görünümelerini tartışırlar. Bu zıtlık, karışıklık ve kehanetlerin değişken sonuçlarına rağmen, hiçbir dini uygulama Eşu'nun işbirliği olmadan amacına ulaşamaz. Eşu'nun adanmışlarına bolluk ile ödül verdiğine inanılır. Eşu, mitolojide Olodumare'nin verdiği ve Yorubalarda para değerindeki deniz kabuklarının prensi, zenginlik veren diye tanımlanır.²⁸

²³ Thomas Lindon, "Oriki Òrìṣà: The Yoruba Prayer of Praise", *Journal of Religion in Africa* 20/2 (1990): 206.

²⁴ Euba, "Eşu, Elegba", 246.

²⁵ Pemberton, "A Cluster of Sacred Symbols", 6; Oladele Abiodun Balogun, "The Nature of Evil and Human Wickedness in Traditional African Thought: Further Reflections on The Philosophical Problem of Evil", *Lumina* 20/2 (2009): 7.

²⁶ Idowu, *Olodumare*, 75.

²⁷ Michael O. Anda, *Yoruba* (New York: Rosen Pub. Group, 1996), 33.

²⁸ Anda, *Yoruba*, 33.

Yorubaların Eşu tanımlamaları mitolojidekilerin yansımasıdır. Bu, dünya hayatının tanrısal aleme göre biçimlendiğini gösterir. Mitoloji yenileme ve yenileme özelliğiyle sürekli hayatı biçimlendirir. Eşu'nun yüzüne yansıması da dua, ayin ve deyimlerde/söylemlerde görülür. Bu söylemlerden birisi şöyledir:

“Eşu evin içinde uyur,”
 “Ancak ev ona çok küçüktür.”
 “Eşu girişte uyur,”
 “Ancak avlu onun için çok dardır.”
 “Eşu palmye fıstığının kabuğunda uyur,”
 “Şimdi onun büyüklüğü kadar esneyebileceği odası var.”²⁹

Bu sözlerde yine Eşu'nun düalist özelliğine, eril-dişil, iyi-kötü, güzel-çirkin gibi büyük-küçük özelliğine gönderme vardır. Bir palmye fıstığının içine sığarken eve ve avluya sığmayan bir tanrısal varlık figürü vardır. Bu, hayatın temelde iki yönde olabileceğine, ancak Eşu'nun kader üzerindeki etkisinin ümit beslenecek kadar güçlü olduğuna işaret eder.

102
OMÜİFD

Eşu'nun özellikleri ve Yoruba ibadetlerindeki farklılığı sunağında belli olur. Onun sunağı Tanrı'ya birlikte görüldüğü sunağı anlamına gelen *yangi*dir (kırmızı kil höyüğü). *Yangi*, birçok seremonisinde kullanılan isimlerinden birisidir. *Yangiler* Yoruba evlerinin veya avlusunun eşliğinde, pazar girişinde veya kavşak noktalarında bulunur. Bu yüzden Eşu, kavşakların efendisi, pazarın denetleyicisi ve kapı bekçisi diye de tanımlanır. Adanmışları Eşu'nun yontulmuş imajlarını, dans asalarını ve deniz kabuklu ayin elbisesini taşırlar. Bunlar bereketi, kaderin özünü sembolize eden kader vasıtalarıdır. Eşu'nun başlıca sunuları yatıştırıcı palmye yağı ve hayvan (köpek, domuz, keçi gibi) kanlarıdır. Orişalara sunular, mitolojideki özelliklerine ve isteklerine/sevdiklerine uygun yapılırken bunlar Yorubalar için de kıymetlidir.³⁰

²⁹ Euba, “Esu, Elegba”, 246.

³⁰ Euba, “Esu, Elegba”, 247.

Eşu, Hıristiyan yazar veya misyonerler tarafından “şeytan” diye tanımlanmıştır.³¹ Bunlardan birisi Jhonson’dır ve ondan kötü gücü barındıran diye bahsetmiştir.³² Oysa Eşu’nun kimliği açıktır, o yeryüzünde iyinin ve kötünün kontrolünü sağlayan Orişadır.³³ Yoruba din araştırmacılarından Kola Abimbola da Eşu’nun kötü olmadığını, tüm varlıklar arasında iki yönlü aracılık yaptığını belirtmiştir.³⁴ Aslında bir kötü figürü bulma çabası, bir dinde bunun bulunması gerektiği düşüncesindedir. Ancak, Yorubalarda yaratılışta ve hayatta mutlak bir kötü ve kötülük fikri yoktur. Yaratılış itibariyle tüm varlıklar özünde iyidir ve mutlak kötü olmadığı için cehennem de yoktur, ancak kötü cennet vardır.³⁵ Eşu’nun şeytan figürü olduğu iddiası, kötü ve kötülük fikri olmayan bir akılda şeytan fikri olduğuna zorlamadır sadece.

3. Oşun: Koruyucu ve Adalet Orişası

Oşun (telaffuzu “av-şun”, “av-şung”), sızmak veya sızdıran kaynak anlamındadır. Yoruba dilinde *orisun* (anakaynak) kelimesinden türemiştir.³⁶ Oşun, yaratılan dışıl Orişaların ilklerindedir ve dışıl nehir Orişası olarak tanımlanması yaygındır. O, su, saflık, doğurganlık, sevgi ve aşkla ilişkilendirilir. Oşun, bir doğa gücüdür, “ruh” veya “tanrısal özün ruhları” anlamında bir Orişadır.³⁷

³¹ Philip John Neimark, *The Way of The Orisa: Empowering Your Life Through The Ancient African Religion of Ifa* (San Francisco: Harper Collins Publishers, 1993), 74.

³² Samuel Johnson, *The History of The Yorubas From the Earliest Times to the Beginning of the British Protectorate* (London: Lowe And Brydone (Printers) Ltd., 1960), 28.

³³ Neimark, *The Way of The Orisa*, 76.

³⁴ Kola Abimbola, *Yoruba Culture: A Philosophical Account* (Birmingham: İroko Academic Publishers, 2006), 49; Babajide Dasaolu - Demilade Oyelakun, “The Yoruba Concept of Evil in Yoruba and Igbo Thoughts: Some Comparisons”, *Philosophia* 10 (2015): 27-28.

³⁵ Canan Seyfeli - Elif Kul, “Geleneksel Yoruba Dininde Yaratılış ve Ölüm Sonrası Hayat”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 16/32 (2018): 263.

³⁶ Adewale Alani Kuyebi, *Osun of Osogbo and Osun in The New World: The Mythological Religious Study of a Yoruba Goddess* (PhD thesis in Philosophy, Department of Religion, University of Manitoba, 2008), 47.

³⁷ Bayyinah S. Jeffries, “Oshun”, *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 509.

Mitolojide Olodumare üçüncü günde Oşun'u çağırır. Oşun, önünde secdeye varır ve sözleriyle yüceltir. Olodumare, övgü dolu sözlerle Oşun'a, tüm nehirlerin bedenlenmiş hali olduğunu, yenileşme ve üremeyi bedenlendirdiğini, adanmışlarının rahimlerinin verimli olacağını, gitmesini ve kısırları iyileştirmesini, güzel olana nazik vakur olana kibar olmasını, şıkları cesaretlendirmesini, bilgeyi kutsamasını, garipleri desteklemesini, gençleşmeyi teşvik etmesini ve yeteneğini herkesin yararına ve Olodumare'nin gücünün görkemi için kullanmasını söyler. Sonra bir *yoyo* kapsülü verir. Oşun hemen yutar. Ayrıca, pirinç bir ayna, bronz yelpazeler, ahşap heykeller ve çok sayıda boncuk ve kabuklar verir. Oşun neşeye işine başlar.³⁸

Başka mitlerde ve Yoruba dini geleneğinde İfa kehanet sisteminde 400'den fazla Orişan en güçlülerinden biri kabul edilir. Oşun da kibir, kıskançlık, kin gibi insan özelliklerine sahiptir. O, insanlık ile ilgili tüm meseleleri ele alır ve adalet ve intikamın uygulayıcısı olarak hizmet eder.³⁹ Bu, onun Yoruba toplumunun kutsal yasa ve adalet sisteminin koruyucusu olduğunu gösterir.

Yoruba hikâyelerinde Oşun, genellikle insanlığın koruyucusu, kurtarıcısı veya eğiticisi olarak tasvir edilir. O ayrıca ruhsal dengenin koruyucusu ve tatlı şeylerin anası olarak tanımlanmıştır. Yorubalara göre yeryüzünü doldurmak için gönderilen Orişalar arasında Oşun, ilk on yedi Orişadan tek dişil olanıdır. İfa kutsal metninde, önceki Orişalar tüm dünyayı doldurmaya ve canlandırmaya çabalarlar, ancak ortak güçleri Oşun'un hayat veren gücü olmaksızın başarısız-yetersiz kalır. Olodumare'nin verdiği görevleri yerine getiremeyince yardım için Oşun'u ikna ederler. Oşun, tatlı ve güçlü sularını ortaya çıkarınca dünyaya, insanlığa ve diğer türlere hayat geri gelir. Bu, yeryüzündeki yaşamın yaşam ve bereket Orişası Oşun olmadan hayat bulmadığını gösterir. Dolayısıyla

³⁸ *Bibeli*, 6-8.

³⁹ Jeffries, "Oshun", 509.

hayat veren büyük Orişalardan birisidir. Olodumare'nin olmadığı yerde idare edendir ve diğer Orişalar üstünde yetki sahibi olabilmektedir.⁴⁰

Oşun'un insanlar adına Yüce Tanrı ile konuştuğuna ve onların korunma ve geçimlerini sağladığına inanılmaktadır. Bir Yoruba hikayesinde, Oşun'un hayat alma özelliği de tasvir edilir. Oşun öfkelenildiğinde, Dünya'yı su basabilir, mahsulleri tahrip edebilir ve böylece büyük kuraklıklara neden olabilir. Bir efsanede, Oşun adanmışları tarafından incitildiğinde tüm dünyayı suyla kaplar. Sonra, suları geri çekerek Dünya'yı yok olmaktan kurtarır.⁴¹ Burada su ve doğal afetin, değişen tabiat koşullarının müsebbibi olarak Oşun'un kabul edilmesi dikkat çekicidir.

Mitolojinin Yoruba yaşamına yansımaları Oşun'da da görülür. Dişil figür olması da etkisini koyar. O, bebek ve çocukların sağaltıcısıdır, bu, kadınlık, annelik ve doğurganlıkla alakalıdır. O aşk, verimlilik, dirilik, doğurganlık, güzellik ve zerafetle bağlantılıdır. Yine su ve Oşogbo'daki Oşun Nehri'nin Orişası kabul edilir. Ayrıca cadılık özelliği de vardır.⁴²

Yorubaların tuttıkları Orişalardan lütuf dileme veya onların öfkelelerini dindirme amaçlı belli ritüelleri vardır. Adanmışların Orişalarına sadık olmaları beklenir. Oşun Festivali ona ibadetin yoğun olduğu bir örnektir. Mitolojiye göre Oşun'un koruduğuna inanılan kutsal Oşogbo, insanların Oşun'la etkileşimde buldukları ilk yerdir. Oşun, bu şehri kendisini layıkıyla onurlandırdıkları sürece inşa edeceğine söz verir. Oşun Festivali'nin de bu antlaşmadan doğduğu kabul edilir. Festival Lagos'a 170 km uzaklıktaki Oşogba'da, Oşun Nehri'nde kutlanır. Her yıl, adanmışları ve diğer Yorubalar saygı göstermek, kurban sunmak ve zenginlik, çocuk ve sağlık gibi konularda dileklerde bulunmak üzere bu şehre gelirler. Başka Orişalara tapınım olsa da festivalin merkezinde Oşun vardır.⁴³ Başka şehirler-ülkelerde de festivalleri bulunan Oşun'un mer-

⁴⁰ Jeffries, "Oshun", 509.

⁴¹ Jeffries, "Oshun", 509.

⁴² George Olusola Ajibade, *Negotiating Performance: Osun in the Verbal and Visual Metaphors* (Bayreuth: Bayreuth African Studies Working Papers, 2005), 55-96.

⁴³ Jeffries, "Oshun", 509-510.

kezleri, *Eerindinlogun* ve *İfa* kehanet şiirlerinde Oşun limanları diye tanımlanan İponda, Ewuji, İjumu ve Oro gibi eski Yoruba kasabalarıdır.⁴⁴

Oşun zenginlik, sanat tanrıçası ve kadın lider olarak da tanımlanmıştır. İnsan yaşamının temel fonksiyonlarında görev alan Oşun, Yoruba dini geleneğinde tüm insanlığın yaratılması ve korunması için merkezi konumdadır. Oşun, özellikle Batı Afrika kültürlerinde kadınlık ve kadının gücü için önemlidir. İyileştirme, su, bal ve pirinç, Oşun ile ilişkili güç kaynaklarıdır. Kısırlık, kuraklık veya şiddetli yoksulluk durumlarında başvurulana yine Oşun'dur.⁴⁵

4. Şango: Şimşek ve Gökgürültüsü Orişası

Nijerya'da Yorubaların büyük Orişalarından Şango (Çango), Bini dininde Eşango ve Benin'de Fon dininde Sogbo ve Ebioso adlarıyla görülür. Yorubalarda Şango hem tanrısallaşmış ata ruhu hem de doğal bir güçtür. İki temel özelliğiyle Şango rahiplik ve ayrıntılı bir maddi kültürle yaşama uyarlanan bir külte sahiptir.⁴⁶ Şango kültürü, XIX. Yüzyılda köle ticaretine/göçlerle Trinidad gibi Karayip ülkelerinde yeniden biçimlenerek tutunabilmiştir.⁴⁷

"Şango'nun Parlaması" isimli başlangıç mitinde Oyo kraliyken Orişaya dönüşmüştür. Mite göre annesinin rahminden hızlı çıktığı için Şango diye adlandırılmıştır. Henüz çocukken bitkilerden keşfettiği enerjiyle şimşek ve gökgürültüsünü kontrol etme gücünü geliştirmiştir. Bitkileri kullanarak ağzından çıkan güçlü ateşle düşmanlarını yakmayı ve iyilere adalet dağıtmayı öğrenmiştir. Adaleti temsil eden Şango isteyene,

⁴⁴ Joseph M. Murphy - Mei-Mei Sanford, "Introduction", *Osun across the Waters*, ed. Joseph M. Murphy - Mei-Mei Sanford (Indiana: Indiana University Press, 2001), 4.

⁴⁵ Jeffries, "Oshun", 510.

⁴⁶ George Brandon, "Shango", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 612.

⁴⁷ David V. Trotman, "Reflections on the Children of Shango: An Essay on a History of Orisa Worship in Trinidad", *Slavery and Abolition* 28/2 (2007): 211; Angelina Pollak-Eltz, "The Shango Cult and Other African Rituals in Trinidad, Grenada, and Carriacou and their Possible Influence on the Spiritual Baptist Faith", *Caribbean Quarterly* 39/3/4 (1993): 12.

mesela zengininin karşısında fakirlere adalet vermiştir. Oyo kralı olmuştur. Gücünü, tüm insanların yararına yaratıcı amaçlar için kullanmıştır. Oyo halkı O'nu yaşayan bir Orişa, şimşek ve gökgürültüsü Orişası ilan etmiştir. Onun Orişaya yükselişini kutlamak için heykelini yapmaya başlamışlardır. Onun adına tapınak yapmışlardır. O, yıldırımın yazarı, şimşek ve yıldırımın idarecisi, bitkilerin efendisi ve en büyük şifacı, sesi ise gökgürültüsü diye tanımlanmıştır. O'na, *ram*, acı kola, boynuzlu koç, fasülye çorbası, *oka* yemeği sunmuşlardır. Havan üzerine yerleştirilmiş çift başlı balta, nihai olarak havan tokmağı sembolüdür.⁴⁸

Şango eril yaratıcı enerjinin kişileştiği bir Orişadır. Mitte, insani kişiliği Oyo Devleti'nin dördüncü kralıdır.⁴⁹ Ağzından ateş eden bir kral olarak anlatılır. Sözlü tarih, kendisine meydan okuyan ikincil bir şefe mağlup olduğunda halkın onu terk etmesi üzerine Oyo'dan ayrıldığını ve intihar ettiğini anlatır. Ancak adanmışları, asılmadığına, demir bir zincirle göklere yükseldiğine ve bu olayın onun ölümü değil bir Orişaya dönüşümü olduğuna inanırlar.⁵⁰ Dolayısıyla ona tanrısan, göksel âlemde bir yer biçilmiştir.

Araştırmalar, İfa kült üyelerinin birçok farklı soydan geldiğini, her soydan bir veya iki hanenin bir Orişanın adanmışları olduğunu ortaya koymuştur.⁵¹ Orişaya dönüşen Şango'nun adanmışları kurban sunularına başlamışlar, O'nun yaptığı şeyleri törenlerde yapmayı sürdürmüşler ve sonrakilere aktarmışlardır. Oyo'nun hem siyasi hem dini sisteminde bir kült mekânı oluşturmuşlardır. O, ateş, gök gürültüsü, yıldırım Orişası kabul edilmiştir. En önemli ritüel sembolü *oşedir* (çift başlı bir savaş balta). Onu temsil eden heykellerin başının üstünde *oşe* bulunur ve *oşe* onun kişiliğinin savaş ve düşmanları katletme olduğunu sembolize eder. Şango rahipleri de dans ederken koruma olarak göğüslerine yakın bir tahta *oşe* tutarlar. Şango, hükümdarlığı sırasında balta davullarını kendisi

⁴⁸ *Bibeli*, 50-55.

⁴⁹ Barbara Guggenheim, "A Yoruba Shango-Shrine Door", *African Arts* 7/1 (1973): 47.

⁵⁰ Brandon, "Shango", 612.

⁵¹ George Eaton Simpson, "The Shango Cult in Nigeria and in Trinidad", *American Anthropologist* 64/6 (1962): 1215.

için çalınacak spesifik davul türü olarak seçmiştir. Adanmışların kullanmayı sürdürdüğü balta davullarını Şango'nun kasırgaları çağırarak için çaldığı söylenir. Şango rahipleri festivallerde dillerini bıçaklarla delmek, vücutlarını yukarı-aşağı hareket ettirmek, ateş yemek gibi büyümlü uygulamalar gerçekleştirirler.⁵² Şango sunuları mitolojide sunu olarak bahsi geçen ram, acı kola, boynuzlu koç, fasulye çorbası, oka yemeği gibi sunulardır. Şango uygulamalarında tabular da vardır. Nijerya'da Şango'nun gazabının kendilerine ineceğine inandıkları için bürölce yemezler.⁵³

5. Orunmila: Bilgelik ve Kehanet Orişası

Orunmila (İfa) hikmet, irfan ve bilgelik Orişasıdır. Tanrısal alemle kurulan ilişkide bilgeliğiyle insana yol gösterir. Yorubalar Orunmila'yı *Eleri İpin* (yaratılışa ve kadere şahit), *İbikeji Olodumare* (İkinci Olodumare, yaratıcı) gibi unvanlarla tanımlarlar.⁵⁴ Bir Yoruba mitinde Orunmila Oşun'un kocasıdır.⁵⁵

108

OMÜİFD

Mitolojide Olodumare Orunmila'yı ikinci gün çağırır. O'nun huzurunda secdeye kapanır, sözleriyle Olodumare'yi yüceltir. Olodumare Orunmila'ya vizyon ve kurguyu armağan eder. Ona şimdi ve geçmişteki tüm olayların tek şahidisin, zihninde ve vizyonunda geçmiş şimdiki zamanla buluşacak ve ikisi bir resimde geleceği kucaklayacak, *odu* kurgusu gibi boyanmış *eşe* şiirsel sözlerinde düzenlenen bu vizyonun gerçek yapılarını inşa edebileceği hikâyelere dönüşmesine izin ver, herkesin tanrısal kâhini olmak için git, onlara geçmişlerini ve şimdiki durumlarını söyle ve tüm geleceklerini göster, yeteneğini herkesin yararına ve gücümün yüceliği için kullan der. Sonra ona kehanet kapsülünü verir. Ayrıca, Orunmila'ya dairesel, dikedörtgen ve üçgen İfa tepsilerini (*Opon İfa*), sekiz *ikin* ile birlikte *opele* telli çalgısını, karmaşık şekilde kutsal fildişiden yapılmış

⁵² Brandon, "Shango", 614.

⁵³ Olasunkanmi Adeoye Onifade, "Perception of Health educator about the effects of food taboos and fallacies on the health of Nigerians", *Educational Research and Development* 1/3 (2006): 45.

Diedre L. Badejo, "Orunmila", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 507.

⁵⁵ Kuyebi, *Osun of Osogbo*, 56; Ajibade, *Negotiating Performance*, 90.

irokeyi, renkli boncuklardan üretilmiş bir omuz çantasını (*apo ifa*), sert *iroko* ahşabından yontulmuş bir *agere ifa* verir. Orunmila neşeyle işine başlar.⁵⁶

Mitolojide ve Yorubalar arasında Orunmila, kişinin kaderini bilen Orişa'dır. Ancak bireye hayatı boyunca yol gösteren koruyucu ruhsal varlık *oridir*. Her birey kaderindeki lütfu korumak için Orunmila'ya kurban sunulmalıdır. Şu Yoruba şarkısında Orunmila'ya kurban sunumu için danışılmaktadır:⁵⁷

“Orişalar arasında kimi yatıştırmalıyız kurban ile?”
 “Acele etmeliyiz ve Egungun'a kurban sunmalıyız.”
 “Orunmila dedi: o kurban ile gönlü alınmaya layık bir Orişa değil.”
 “Dediler ki: *oriyi* tercih etmekten vazgeçmeliyiz”
 “Bunun yerine, Orişa Oja'ya onay verilmesi gerekir.”
 “Orunmila dedi: o kurban sunulmaya layık değildir.”
 “Cevap verdiler: biz kurbanı korumak için yuvarlak bir elbise yapacağız.”
 “Kavşakta cadılar için hazırlandı (kurban).”
 “Orunmila dedi: onlar kurban sunulmaya layık değil.”
 “Orunmila, hatamı kabul ediyorum, affet, beni bilgiyle donat, beni aydınlat.”
 “Orunmila dedi ki: kurban sunulmaya layık olan yalnızca *oridir*.”

Sözlü kültürde Orunmila Orişalar ile insanlar arasında yol göstericidirler. Orunmila kaderi dâhil, insan varlığına dair her şeyi bilir. Bundan dolayı Yorubalar geleceğin neler getireceği, neler ile karşılaşacakları ve bunun için ne yapmaları gerektiği konularında sıklıkla Orunmila'ya danışırlar.⁵⁸

Orunmila tüm insani ve ilahi meselelerin, dünyaya açılan yolların ve harikalarla ilişkilendirilen her şeyin bilgesidir. Orunmila, büyük Orişalardan biridir ve tüm Orişaların sözcüsüdür. Orunmila'nın en önemli

⁵⁶ *Bibeli*, 5-6.

⁵⁷ George I. K. Tasie, “The Heritage of The Mouth: Oral Sources and The Study of African Traditional Religion”, *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 2/3 (2013): 30-31.

⁵⁸ B. A. Oso, “Mushrooms in Yoruba Mythology and Medicinal Practice”, *Economic Botany* 31/3 (1977): 367.

görevi ve özelliği, Olodumare tarafından verilen kutsal sözlü metin İfa'nın patronu ve koruyucusu olmasıdır. Başkahin olarak O, bütün *babalavo* (erkek İfa rahipleri) ve *iyaniyanın* (kadın İfa rahipleri) lideridir. Orunmila bütünlüğünü koruyarak İfa'ya danışır, dolayısıyla Yoruba bilgelik ve varlık yollarının bedenlenmesidir.⁵⁹

Yoruba sözlü geleneğinde, Yoruba *itan*larında veya *rivayet*lerinde, Orunmila ve diğer önde gelen 16 Orişa evrenin oluşturulduğu ve insan yaşamının başladığı İle-İfe'de yerin insan yaşamı için hazırlanmasıyla görevlendirilmiştir. İle-İfe Orunmila'nın evi ve Yorubaların manevi ve siyasi gücünün merkezi olarak da kabul edilir.⁶⁰

Bazı araştırmacılar Obatala, Eşu ve Orunmila'yı bir üçlemede kullanırlar.⁶¹ Yoruba mitolojisinde ve hikâyelerinde Obatala yaratma, Orunmila bilgelik ve Eşu kehanet Orişasıdır. Bu özellikleriyle Yoruba yaşamının en etkili yönlerinde rol alırlar. İfa, yani Orunmila, bahsi geçen ilişkilerde bilgelik özelliğiyle vahiy Orişasıdır.⁶² Orunmila, mitolojiye paralel şekilde doğum ve ölüm dışında hayatta olan/olacak her şeyi bilen kehanet Orişasıdır.⁶³

İfa kutsal metin külliyatında Orunmila aktif veya pasif rol alabilir. Birkaç hikâyede Orunmila, kendisi rehberlik ve çözüm için doğrudan İfa'ya danışabilir. Böylece en eski *babalavosunun* onun için kehanet yapmasına, problemin çözülmesi için gereken *ebonun* veya kurbanın belirlenmesine sık rastlanır. Pasif figürde ise O, huzurdaki hasta için İfa'nın sesi olur. Orunmila bu figürde hem İfa'yı seslendirir hem de daha önce benzer bir konuda İfa'ya danışan birinin, kâhin veya hastanın yerini alır. İfa kutsal metinleri Yoruba maneviyatını temsil ederken, Orunmila, dün-

⁵⁹ Badejo, "Orunmila", 507.

⁶⁰ Badejo, "Orunmila", 507-508.

⁶¹ Harvey, "Deity from a Python", 257.

⁶² Jeremiah Babajide Oluwadare, *Wiwá Ọgbón ati Ìmọ́*, *Search for Wisdom and Knowledge in Yoruba Religio-Cultural Context: A Mother-Tongue Exegetical Study of Colossians 2: 1-7* (Master of Theology, African Christianity, Akrofi-Christaller Institute, 2016), 148.

⁶³ Neimark, *The Way of The Orisa*, 15.

yadaki ruhsal yaratıcı bilgeliğin ve gücün müşahhaslaşmasını temsil eder.⁶⁴

Yoruba mitolojisine göre Orunmila evrenin ve insanın şekillendirilmesi ve yaratılışının şahididir. Bu, Orunmila'nın kadere hâkimiyetinin kaynağıdır. Bu ona "kaderin tanığı" denmesinin sebebidir. O, kaderin doğum-ölüm noktasına olmasa da insanlara hayatlarını iyi yaşama, doğa güçleriyle iyi ilişkiler kurma ve dünyayı mutlu terketme yollarını göstererek dokunur.⁶⁵ Kimin iyi veya kötü kaderi seçtiğini Orunmila dâhil hiç kimse bilemez. Ancak Orunmila yaratılışta kaderin seçildiği ana tanıklık ettiği için kişinin neyi seçtiğini bilir. Bu Orunmila'nın kâhin ve bilge olmasının mitolojik sebebidir, yeryüzündeysen insanların tanrısallık kâhinidir. Bu nedenle Yorubaların bazen O'na danışması gerekir.⁶⁶

Yeni kurulan bir ailenin mutluluğu, çocuk sahibi olmaları, varlıklı olmaları veya yeni doğan çocuğun talihi gibi konularda sunularla dileklerde bulunulur ve geleceğe dair bilgiler almak için Orunmila-İfa'ya başvurulur. Çünkü mitolojide Olodumare'nin verdiği özellikleriyle İfa'nın geçmişi, bugünü, geleceği ve gizli olayları görme yeteneği olduğuna inanılır. Bunun uygulamaya yansıdığı yerde İfa adı verilen obje (eskiden para olarak kullanılan yuvarlak 11 veya 17 madeni levhanın bağlandığı ip) bir tabla üzerine atılarak geleceğe dönük kehanette bulunulur. Bu, geleneksel kâhin *babalavonun* görevlerindedir. Örneğin *babalavo*, evlilikte İfa'nın "hayır" cevabını iletirse adayların ayrılmaktan başka çareleri olmaz.⁶⁷ Yorubalar ayinde yapacaklarını ve sunacaklarını aracı konumundaki *babalavoya* danışırlar. *Babalavolar* Orişalar ve atalarının ruhsal dünyası ile iletişime geçerler.⁶⁸ *Babalavo*, Orunmila olarak da bilinen İfa'nın

⁶⁴ Badejo, "Orunmila", 508.

⁶⁵ Chief Adedayo Ologundudu, *Yoruba Religion* (USA: Center for Spoken Words/Institute of Yorùbá Culture, 2014), 14.

⁶⁶ Wande Abimbola, *Ifá: An Exposition of Ifá Literary Corpus* (İbadan, Nigeria: Oxford University Press, 1976), 147.

⁶⁷ eleel Odekunle - Vejdi Bilgin, "Gelenek, İslâm ve Modernlik Üçgeninde Yoruba Ailesinin Bugünü", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009): 568.

⁶⁸ Anda, *Yoruba*, 26.

rahibi ve ifa kehanet sisteminin yöneticisi konumundadır.⁶⁹ *Babalavo*, tanrısal alemde gelecek tanrısal bilgiyi insanlara ileten aracıdır.⁷⁰ Yoruba rahiplerinin bir hiyerarşisinden bahsetmek mümkündür. İlk sırada İfa'nın rahipleri gelir. Bu sıraya önem verilir. İfa rahiplerine verilen *babalavo* ismi "gizemin babası" anlamındadır, öyle de kabul edilir.⁷¹ Kehanet ritüeli duvarda veya metal bir tepsi üstünde uygulanır.⁷² Orunmila'nın sevdiğine inanılan sunular fareler ve çamur balıklarıdır.⁷³

6. Oduduva: Denetleyici ve Kral

Oduduva (Odudua), İfa teolojik sisteminde hem dişil hem eril olarak karmaşık bir figürdür. Bazı araştırmacılar onun dişil bir Orişa olduğunu söylemiştir. Idowu, eril Orişa geleneğinin güçlü olduğu İfa'nın kutsal şehri İle-İfe'de halen mevcut olan litürjide bulunan sözlere istinaden dişil Orişa geleneğine dayandırmıştır. O, Ado'da ve Güneybatı Yoruba yaşam alanında açık şekilde dişil bir Orişanın varlığından hareket etmiştir.⁷⁴ Bir hikayede Obatala'nın karısıdır ve ikisi Cennet (Obatala) ile yeryüzünün (Oduduva) bir olmasını temsil ederler. Burada, Oduduva, ana dişil Orişadır. O, aynı zamanda, Obatala'yla, Yemonja (suyu temsil eder) ve Aganju (toprağı temsil eder) ile birlikte, bir aşk Orişası ve ana Orişadır.⁷⁵

Yaratılış mitolojisinde Olodumare, Oduduva'yı varlığın özü, gerçeği doğuran hikâye ve uyanmadan önceki rüya diye tanımlar. Olodumare, yeryüzünü kurma işinde ona her bir çalışmanın ayrıntılarını denetlemek, Orişaların ne yaptıklarını bilmelerini ve birbirlerini kopyalamamalarını

⁶⁹ Ama Mazama, "Babalawo", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 86.

⁷⁰ Thomas Houessou-Adin, "Oracles", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 497.

⁷¹ Canon J. Olumide Lucas, *The religion of the Yorubas especially in relation to the religion of ancient Egypt: Being in account of the religious beliefs and practices of Yoruba peoples of Southern Nigeria, especially in relation to the religion of Ancient Egypt* (Durham Masters thesis, Durham University, 1942), 198.

⁷² Mazama, "Babalawo", 86.

⁷³ Awolalu, "Yoruba Sacrificial Practice", 86.

⁷⁴ Idowu, *Olodumare*, 24-25.

⁷⁵ Maulana Karenga, "Oduduwa", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 474-475.

veya karşı koymamalarını sağlamak görevini vermiştir.⁷⁶ Oduduva bu görevini, Obatala'nın sarhoşken hatalı, yeryüzü yerine deniz varlıkları oluşturacağına buna mani olarak, böylece yeryüzünün yaratılışının meydana gelmesini sağlayarak icra eder.⁷⁷ Ardından Olodumare, kendisi yaratılış çalışmalarına odaklanırken tüm idari ve siyasi görevleri İle-İfe'nin ilk *obası* (kralı) olarak hüküm süren Oduduva'ya devreder.⁷⁸ Mito-lojide İle-İfe kralı Oduduva, karıları Olokun ve Oşaara arasında hangisi-nin değerli olduğu noktasında kavga çıktığında ikisinin aynı derecede olduğuna karar vererek sorunu çözümler. Sonuçta İgba-İva'nın yıkılma-sını engellemiş olur.⁷⁹

Başka bir mitte Olodumare yeryüzünde ilk insanı, Oduduva'yı ya-ratmıştır. Oduduva, yeryüzünde krallığını kurmuştur. Orişaların babası olarak tanımlanan Oduduva bir gaz ve bir karartıyken bunlardan bugün-kü yeryüzü oluşturulur. En yüksek dağdan Oduduva'nın karısı, su Orişası Yembo (Olokun) yaratılır. O'nun yaratılmasıyla nehirler, denizler, göller, okyanuslar oluşturulur. O'nun doğumu insanoğluna aşkı, evliliği ve yaratılışı getirir. Yembo, insani kimliğiyle Oduduva krallığının en güzel kadınıdır. Geceleri, O'nun bir yüzü ve kimliği olan *Nana Buruku* (Ay)'ya dönüşür. Bu sıralarda O gizemli ve mistik olur. Oduduva ve Yembo, Yoruba panteonunun babası ve annesi olurlar. Onları kimse ayı-ramaz. Onların aşkı durduğunda ve yer ile su ayrıldığı gün, o gün Olo-dumare'nin krallığında mahşerdeki son savaş günü olacaktır.⁸⁰

Birinci yaratılış miti dini biçimlenmelerde daha etkili olmuştur. Bu mite göre Oduduva'nın ilk kralı olduğu İle-İfe, yaratılış ve ilk insan ya-

⁷⁶ *Bibeli*, 26.

⁷⁷ *Bibeli*, 28-30.

⁷⁸ *Bibeli*, 36.

⁷⁹ *Bibeli*, 41-44.

⁸⁰ Nile Valley, "Creation Stories from Around the World Afro-Caribbean Yoruba, unknown origins-1989 CE Mythology of the Yoruba Religion A recounting and explanation of Yoruba creation stories by Oba Egun, the Yoruba name of Cuban-born Cecilio Perez, Yoruba practitioner and scholar. Text and notes taken from Ita: Mythology of the Yoruba Religion, by Oba Egun, Obaecun Books, Miami 1989.", *Dhwty's Learning Center, PDF Edition*, 2018, 2.

şamının merkezidir. İle-İfe, ismini mitolojideki rolünden almıştır ve hayat bahçesi anlamındadır.⁸¹ İfa teolojisinde, Oduduva İle-İfe’de, Cennetin altında primordiyal suyun içine toprağı akıtır, daha sonra yere (*İle-Aye*) sertleştirerek şekil verir. Bu yeryüzünün yaratılışıdır. Ancak, Obatala Oduduva’nın kibirli emrini ve ona meydan okumasını hoş bulmaz. Olo-dumare Obatala’ya insan bedenini topraktan şekillendirme görevini verecek bir savaşa neden olur. Bu savaş Obatala festivalinde halen bir oyunla canlandırılırken insan yaşamına yansır.⁸²

Oduduva, yaratılışın denetleyicisidir, ama aynı zamanda atasal ruhtur. İle-İfe’de Oduduva tapınakları önemlidir ve merkezi konumdadır. Neredeyse her gün ritüel uygulamaların olduğu Oduduva tapınağı diğer tapınakların (Ogun, Oke İtaşe/İfa’nın evi, Obameri ve Obagede, Oluorogbo ve Obatala tapınakları) merkezinde durur. Tarihsel ve arkeolojik veriler de bunu destekler.⁸³ Oduduva İle-İfe’de kutsal ata ve kurucu kraldır. Kutsal metin Odu-İfa’da geçen *omo-Oduduva* (Oduduva’nın çocukları) ifadesi insanoğlu anlamındadır. Yorubalar kendilerini Oduduva’nın çocukları, insanlığın başlangıç yerinde bir araya gelenler, insanoğlu (*eniyan*) ve dünyaya iyiliği getirmek için seçilmiş olanlar diye tanımlarlar.⁸⁴

Oduduva adına türbe-tapınak yapımı, kurban sunuları ve festivaller İle-İfe’de gelişmiştir. Mitolojideki Oduduva, Yoruba insan yaşamına uyarlanmıştır. İle-İfe, insanlığın başladığı yer ve dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir. Göksel âlemde inen ve ata figürü olan Oduduva bunda etkili olmuştur. Bu merkezden başlayan Yoruba dininin yayılışı zamanla Orişanla/Obatala’ya, Ori’ye (kader Orişası), Ogun’a (demir Orişası), Eşu’ya (elçi, kahin) ve Oduduva (yeryüzü tanrıçası, atasal Orişa) gibi Orişalara ve Egungun’a (ölülerin/ataların ruhu) saygı çerçeveli uygulamaları doğurmuştur. Festivallerde yoğunlaşan uygulamalarda Orişalarla

⁸¹ Yemi D. Ogunyemi, *Introduction to Yoruba Philosophy, Religion and Literature* (New York: Athelia Henrietta Press, 1998), 73.

⁸² Karenga, “Oduduwa”, 475.

⁸³ J. ‘Sina Ojuade, “The Issue of ‘Oduduwa’ in Yoruba Genesis: the Myths and Realities”, *Transafrican Journal of History* 21 (1992): 139, 146, 152.

⁸⁴ Karenga, “Oduduwa”, 475.

iletişim ve saygı, yüceltme, dilek ve şükran sunuları önemli yer tutar. Oduduva kültü Egbado'daki Oyo Alaafin ve Ado-Odo'ya, ayrıca Ekiti-land'daki İjero, Otun, İlokuno, İloro, Ekanmeje ve İkoro-Ekiti gibi bazı kasabalara da yayılmıştır. Oduduva festivalleri İle-İfe'de Olojo, İloro-Ekiti'de İyangede, Adiunro Ekiti'de Olua ve Otun Ekiti'de Ogboye festivali diye isimlendirilirken İkoro-Ekiti'dekinin adı Oduduva festivalidir. Yedi gün süren İkoro-Ekiti'deki Oduduva festivalinde dualar, ezberden anlatılar, kurbanlar, defetme duaları, danslar, ziyafetler ve bayram gibi etkinlikler yapılır. İletişim kurulan Orişaya ilişkin dileklerin ve beklentilerin bir karşılığı, ona karşı iyi olduğunu gösterme biçimi çoğunlukla canlı veya cansız kurban sunularıdır. Kola fıstığı (*olojumerin*), tavuk ve lapa yaygın sunulardır.⁸⁵

7. Ogun: Demir ve Savaş Orişası

Ogun demir, savaş ve avcılık Orişasıdır. Bu kişiliğiyle başka Afrika kabile dinlerinde de görülür.⁸⁶ Yorubalar, Ogun'u intikam alırken korkunç ve müthiş diye tanımlarken onun adıyla yapılan sözleşmeyi bozan kimseyi kara intikamın takip edeceğine inanırlar.⁸⁷ Ogun'un temel özelliği gücü ve enerjisidir. O, ateştir, saldırgan ve kuvvetlidir. Sıcak enerjisi ve hızlı ruh halinden dolayı yok edici olduğu kadar yaratıcıdır da. Ogun, mitolojide, yaratılıştaki ilk tanrısallıklardan biridir ve demir zinciri kullanıp kısa yoldan gelerek diğer tanrısallıklardan önce yeryüzüne inen Orişadır.⁸⁸ Bir Yoruba anlatısında, demir aletleri sayesinde ormanları temizleyip yeryüzüne uzanan kutsal bir patika açarak tüm Orişalara yol gösterir.⁸⁹

⁸⁵ Abiodun J. Macaulay, "Ritual as Theatre: An Analysis of Oduduwa Festival in Ikoro-Ekiti", *Language in India* 15/8 (2015): 71-79.

⁸⁶ Ama Mazama, "Ogun", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asante - Ama Mazama (California: SAGE Publications Ltd., 2009), 281.

⁸⁷ Tayo O. George - Tolulope A. Amusan, "Religion and Acts of Worship Amongst The Nigerian People: Implications for Development and National Unity", *Peoples & Cultures of Nigeria* (Ibadan, Nigeria: University of Ibadan, 2012), 31.

⁸⁸ F. Page Willie - R. Hunt Devis, ed., "Ogun (Ogoun)", *Encyclopedia of African History and Culture* (USA: Facts On File, Inc., 2005), 1 (Ancient Africa, Prehistory to 500 CE): 188.

⁸⁹ Mazama, "Ogun", 282.

Mitolojide Olodumare, Ogun'u dördüncü günde çağırır. Secdeye kapanan Ogun sözleriyle Olodumare'yi yüceltir. Onu överek Olodumare savaşçıların ruhu, merminin içindeki ateş, uçan mızrağın ucu, savaş kışkırtıcılarının lideri, tüm metalleri yöneten, savaşa öncülük eden, katliamların Orişası, sanatı tarım alanları olan Orişa diye tanımlar. Sen tarlayı, pulluğu ve beli koruyacaksın; savaş ve barışın askerleri arasında zekice işleri dengeleyeceksin, şimdi git ve savaş alanlarını akıllıca yönet, savaşçıları sakinleştir, stratejistlere ilham ver, piyadeleri koru ve felaketi yönlendir; yeteneğini herkesin yararına ve gücümün görkemi için kullan der. Ogun, mutlu bir şekilde ayağa kalkar ve günlük işine devam eder.⁹⁰

Mitolojide Ogun demir ve savaş Orişasıdır. İkisinin özelliği savaşta demirden aletlerle bir araya gelmektedir. Bu nedenle Yorubalar demir ve demirciliği kutsal sayarlar. Demirci, Ogun'a saygının göstergesi olan işini yaparken Tanrı'ya teslim olur ve Orişasının işaretini taşır. Bunu, sembolik anlamda demir ocağında demiri/yaratılışı şekillendirerek yineler. Ayrıca, fırında demirin erimesi birçok Afrika toplumunda kadın rahminin sembolü olarak doğurganlık, canlılık ve yaratıcı güçle ilişkilendirilmiştir. Metalle ilgili meslek icracıları, çiftçilerden cerrahlara, berberler, kuaförler, tamirciler, kasaplar ve taksi şoförlerinden askerlere ve avcılara kadar koruyucu liderleri olarak Ogun'a hürmet gösterirler. Ogun'un yaygın bir sembolü törensel bir kılıçtır. Minyatür çapalar, bıçaklar, hançerler, kürekler ve kolyelere, bileklilere, giysilere veya taçlara tutturulmuş mızraklar gibi küçük demir aletler de semboliktir.⁹¹

Yorubalarda Odun Ogun festivali meşhurdur. Festivaller, Ogun'un toplumda barışı koruma özelliğini ifade ederler. Yine İjala adı verilen şarkılar Ogun'a saygı ve övgü ilahileridir.⁹² Ogun festivali, ibadetleri Yoruba yaşam alanındaki en iyi ve canlı törenlerden birisidir. Festival yılda bir defa gerçekleştirilirken müşterek bir hizmeti ifade eder. Ogun'a toplu hizmet haricinde sıklıkla her ailenin ibadeti de vardır. Toplumsal

⁹⁰ *Bibeli*, 8-9.

⁹¹ Mazama, "Ogun", 282.

⁹² Mazama, "Ogun", 282.

ibadet genellikle Ağustos ve Temmuz aylarında icra edilir. Ogun festivalinin tarihi belirlenip topluluğun tüm üyelerine duyurulduktan sonra herkesin kutlama için hazırlanması beklenir. Festival genellikle yedi gün sürer, ancak eğlenceler yaklaşık üç ay sürebilir.⁹³ Ogun'un favori sunuları köpekler, güvercinler, salyangozlar, horozlar, yumurtalar, kalkerler, kola fıstıkları, muzlar, salyangozlar, hurma şarabı, hurma yağı ve siyah-beyaz ipliklidir.⁹⁴

Sonuç

Mitolojide ve Yoruba hayatında etkili ve yaygın Orişaların başlıcalarının Obatala, Eşu, Oşun, Şango, Orunmila, Oduduva ve Ogun olduğu görülmüştür. Yorubalar arasında en fazla tutulan, festivalleri ve kurban sunularıyla onlara daha fazla zaman ayrılan Orişalar olduğu görülmüştür. Bu Orişalar hem yaratılıştan beri var olan primordiyal Orişalara hem öldükten sonra bir Orişaya dönüşen atasal Orişalara hem de bir doğa gücü iken Orişaya dönüşenlere örneklik sunmuşlardır. Yaratılışın gerçekleştiği yer olarak İle-İfe'nin bu Orişalarla ilgili önemli kült merkezlerine, tapınaklara sahip olduğu görülmüştür.

Yaygın yedi Orişanın mitsel özellikleri ve kimlikleriyle Yoruba yaşamını biçimlendirdikleri ve Yorubaların hayatlarının anlamının, değerinin ve felsefesinin bu Orişalar ve onlarla ilgili yapılan festivaller ve ritüellerle açığa çıktığı tespit edilmiştir. Onlar adına dikilen tapınaklarda icra edilen ayinler, ritüellerde kullanılan objeler, çeşitli kurban sunuları, Orişaları sembolize eden sanatsal objeler, danslar, maskeler ve her türlü dini hareketlerle bezenmiş ritüel uygulamalar onların aracı vazifesi gördüğünü, asıl tapınımın Olodumare'ye olduğunu göstermiştir.

Orişaların mitolojide Yoruba yaşamında insani özellikleriyle tanımlandığı, bunun insanların Orişalara ilişkin uygulamalarında alış-veriş niteliğinde bir ilişkiyle açığa çıktığı görülmüştür. Orişaların Yorubaların

⁹³ Cornelius Olusegun Oyemomilara, *Towards Contextualization of Worship: A Challenge to The Nigerian Baptist Convention* (A Thesis Submitted for the degree of Ph.D. in the Faculty of Humanities, University of Manchester, 2012), 89.

⁹⁴ Awolalu, "Yoruba Sacrificial Practice", 86; Mazama, "Ogun", 282.

korku, istek ve merak gibi psikolojik halleri yanında sosyal ve siyasi yönlerine de hitap ettiği anlaşılmıştır. Bu temel Orişaların özelliklerine ve bunlarla kurulan ilişkiye bakıldığında insan varlığının başlangıcı, yaşamın sürdürülmesinde korunma ve gelecekte güven duyma, savaş ve güç, düzenli idare gibi konularda Yorubaların yaşamla ilgili kendilerini sağlama alma çabasının ön planda olduğunu göstermiştir. Bu, insanın üç temel ihtiyacını korunma, barınma ve yeme-içme daha karmaşık şekilde sağlama çabası olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abimbola, Kola. *Yoruba Culture: A Philosophical Account*. Birmingham: İroko Academic Publishers, 2006.
- Abimbola, Wande. *Ifá: An Exposition of Ifá Literary Corpus*. İbadan, Nigeria: Oxford University Press, 1976.
- Ajibade, George Olusola. *Negotiating Performance: Osun in the Verbal and Visual Metaphors*. Bayreuth: Bayreuth African Studies Working Papers, 2005.
- Akinroa, Boluwatife M. - Fasan, Rotimi O. "Obatala's Children: Marginal Figures in Third Generation Nigerian Fiction". *International Academic Journal of Humanities* 3/11 (2016): 82-87.
- Anda, Michael O. *Yoruba*. New York: Rosen Pub. Group, 1996.
- Anderson/Sankofa, David A. "The Golden Chain". *Creation Stories from around the World Encapsulations of some traditional stories explaining the origin of the Earth, its life, and its peoples*. Bruce Railsback. Word Edition. 23-24. University of Georgia, 2000. <http://www.gly.uga.edu/railsback/CS/CSIndex.html>.
- Awolalu, J. Omosade. "Yoruba Sacrificial Practice". *Journal of Religion in Africa* 5/2 (1973): 81-93. <https://doi.org/10.2307/1594756>.
- Badejo, Diedre L. "Orunmila". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 507-508. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- Balogun, Oladele Abiodun. "The Nature of Evil and Human Wickedness in Traditional African Thought: Further Reflections on The Philosophical Problem of Evil". *Lumina* 20/2 (2009): 1-20.
- Bibeli Bible of Yoruba People Children of The Good Morning. The University of African Art Press Electronic Book Media, 2007.
- Brandon, George. "Shango". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 612-614. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- Dasaolu, Babajide - Oyelakun, Demilade. "The Yoruba Concept of Evil in Yoruba and Igbo Thoughts: Some Comparisons". *Philosophia* 10 (2015): 22-33.
- Dopamu, Ade. "The Yoruba Religious System". *Africa Update* 6/3 (1999): 2-17.

- Euba, Femi. "Esu, Elegba". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 245-247. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- George, Tayo O. - Amusan, Tolulope A. "Religion and Acts of Worship Amongst The Nigerian People: Implications for Development and National Unity". *Peoples & Cultures of Nigeria*. 309-325. Ibadan, Nigeria: University of Ibadan, 2012.
- Guggenheim, Barbara. "A Yoruba Sango-Shrine Door". *African Arts* 7/1 (1973): 47-49+88-89.
- Hamilton, Virginia. *In the Beginning: Creation Stories from Around The World*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1988.
- Harvey, Marcus Louis. "Deity from a Python, Earth from a Hen, Humankind from Mystery: Narrative and Knowledge in Yorùbá Cosmology". *Estudos de Religião* 29/2 (2015): 237-270.
- Houessou-Adin, Thomas. "Oracles". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 496-498. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- Idowu, E. Bolaji. *Olodumare: God In Yoruba Belief*. London: Longmans, 1962.
- Jeffries, Bayyinah S. "Oshun". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 509-510. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- Johnson, Samuel. *The History of The Yorubas From the Earliest Times to the Beginning of the British Protectorate*. London: Lowe And Brydone (Printers) Ltd., 1960.
- Karenga, Maulana. "Oduduwa". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 474-475. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- Kuyebi, Adewale Alani. *Osun of Osogbo and Osun in The New World: The Mythological Religious Study of a Yoruba Goddess*. PhD thesis in Philosophy, Department of Religion, University of Manitoba, 2008.
- Lindon, Thomas. "Oríkì Òrìṣà: The Yoruba Prayer of Praise". *Journal of Religion in Africa* 20/2 (1990): 205-224. <https://doi.org/10.2307/1581369>.
- Macaulay, Abiodun J. "Ritual as Theatre: An Analysis of Oduduwa Festival in Ikoro-Ekiti". *Language in India* 15/8 (2015): 64-89.
- Mazama, Ama. "Babalawo". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 86-87. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- Mazama, Ama. "Ogun". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 481-483. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- Murphy, Joseph M. - Sanford, Mei-Mei. "Introduction". *Osun across the Waters*. Ed. Joseph M. Murphy - Mei-Mei Sanford. 1-9. Indiana: Indiana University Press, 2001.
- Neimark, Philip John. *The Way of The Orisa: Empowering Your Life Through The Ancient African Religion of Ifa*. San Francisco: Harper Collins Publishers, 1993.

- Odekunle, Jeleel - Bilgin, Vejdi. "Gelenek, İslâm ve Modernlik Üçgeninde Yoruba Ailesinin Bugünü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009): 559-589.
- Ogunyemi, Yemi D. *Introduction to Yoruba Philosophy, Religion and Literature*. New York: Athelia Henrietta Press, 1998.
- Ojuade, J. 'Sina. "The Issue of 'Oduduwa' in Yoruba Genesis: the Myths and Realities". *Transafrican Journal of History* 21 (1992): 139-158.
- Ologundudu, Chief Adedayo. *Yoruba Religion*. USA: Center for Spoken Words/Institute of Yorubá Culture, 2014.
- Olumide Lucas, Canon J. *The religion of the Yorubas especially in relation to the religion of ancient Egypt: Being in account of the religious beliefs and practices of Yoruba peoples of Southern Nigeria, especially in relation to the religion of Ancient Egypt*. Durham Masters thesis, Durham University, 1942.
- Olupona, Jacob K. "Orisa Osun: Yoruba Sacred Kingship and Civil Religion in Osogba, Nigeria". *Osun across the Waters*. Ed. Joseph M. Murphy - Mei-Mei Sanford. 46-67. Indiana: Indiana University Press, 2001.
- Oluwadare, Jeremiah Babajide. *Wíwá Ọgbón ati Ìmọ́, Search for Wisdom and Knowledge in Yoruba Religio-Cultural Context: A Mother-Tongue Exegetical Study of Colossians 2: 1-7*. Master of Theology, African Christianity, Akrofi-Christaller Institute, 2016.
- Onifade, Olasunkanmi Adeoye. "Perception of Health educator about the effects of food taboos and fallacies on the health of Nigerians". *Educational Research and Development* 1/3 (2006): 44-50.
- Oso, B. A. "'Mushrooms in Yoruba Mythology and Medicinal Practice". *Economic Botany* 31/3 (1977): 367-371.
- Oyemomilara, Cornelius Olusegun. *Towards Contextualization of Worship: A Challenge to The Nigerian Baptist Convention*. A Thesis Submitted for the degree of Ph.D. in the Faculty of Humanities, University of Manchester, 2012.
- Pemberton, J. "A Cluster of Sacred Symbols: Orisha Worship among The Igbomina Yoruba of Ila-Orangun". *History of Religion* 17/1 (1997): 1-28.
- Pollak-Eltz, Angelina. "The Shango Cult and Other African Rituals in Trinidad, Grenada, and Carriacou and their Possible Influence on the Spiritual Baptist Faith". *Caribbean Quarterly* 39/3/4 (1993): 12-26.
- Rogers, Ibram H. "Obatala". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefe Kete Asente - Ama Mazama. 503-506. California: SAGE Publications Ltd., 2009.
- Seyfeli, Canan - Kul, Elif. "Geleneksel Yoruba Dininde Yaratılış ve Ölüm Sonrası Hayat". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 16/32 (2018): 237-272.
- Shumba, Muzi-Pasi E. *Structures and Ideas in Soyinka's Madmen and Specialists*. A Thesis for the Degree of Master of Arts, Department of Drama, University of Alberta, 1973.

- Simpson, George Eaton. "The Shango Cult in Nigeria and in Trinidad". *American Anthropologist* 64/6 (1962): 1204-1219.
- Tasie, George I. K. "The Heritage of The Mouth: Oral Sources and The Study of African Traditional Religion". *International Journal of Humanities and Social Science Invention* 2/3 (2013): 26-34.
- Trotman, David V. "Reflections on the Children of Shango: An Essay on a History of Orisa Worship in Trinidad". *Slavery and Abolition* 28/2 (2007): 211-234.
- Ushe, Ushe Mike. "God, Divinities and Ancestors in African Traditional Religious Thought". *Igwebuike: An African Journal of Arts and Humanities* 3/4 (2017): 154-179.
- Valley, Nile. "Creation Stories from Around the World Afro-Caribbean Yoruba, unknown origins-1989 CE Mythology of the Yoruba Religion A recounting and explanation of Yoruba creation stories by Oba Egun, the Yoruba name of Cuban-born Cecilio Perez, Yoruba practitioner and scholar. Text and notes taken from Ita: Mythology of the Yoruba Religion, by Oba Egun, Obae-cun Books, Miami 1989." *Dhwty's Learning Center, PDF Edition*. 2018.
- Willie, F. Page - Devis, R. Hunt, ed. "Ogun (Ogoun)". *Encyclopedia of African History and Culture*. 1 (Ancient Africa, Prehistory to 500 CE): 188. USA: Facts On File, Inc., 2005.

